

ՆԻԿՈԼԱՅ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

NIKOLAY HOVHANNISYAN

ՄԵՐՉԱՎՈՐ ԱՐԵՎԵԼՔԻ ԵՎ ՍԻՐԻԱՅԻ
ՀԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐԸ ԵՎ ՆՐԱՆՑ
ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ

THE ARMENIAN COMMUNITIES
OF THE MIDDLE EAST AND SYRIA
AND THEIR PERSPECTIVES

ԵՐԵՎԱՆ 2015 YEREVAN

1088324

323.15

ԿՐԿՆՕՐԻՆԱԿ

ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

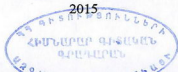
ՆԻԿՈԼԱՅ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ՄԵՐԶԱՎՈՐ ԱՐԵՎԵԼՔԻ ԵՎ ՄԻՐԻԱՅԻ ՀԱՅ
ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐԸ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ

ԵՐԵՎԱՆ

2015

1088324

Խմբագիր՝ Ալեքսանդր Սաֆարյան
Երևանի պետական համալսարանի
թյուրքագիտության ամբիոնի վարիչ, պրոֆեսոր

Հովհաննիսյան Նիկոլայ

Հ 854

ՄԵՐԶԱՎՈՐ ԱՐԵՎԵԼՔԻ ԵՎ ՄԻՐԻԱՅԻ ՀԱՍԱՅՆՔՆԵՐԸ ԵՎ
ՆՐԱՆՑ ՀԵՌԱՆՎԱՐՆԵՐԸ/ Ն. Հովհաննիսյան.- Եր.: Լիմուշ, 2015.- 56 էջ:

2014թ. հունիսի 11-12-ին Սբ. Էջմիածնի Մայր Աթոռում գումարվեց Եկեղեցիների Համաշխարհային խորհուրդի (ԵՀԽ) միջազգային Համաժողովը՝ նվիրված "Ճգնաժամը Մի-րիայում. մարտահրավերներ կրոնական համայնքներին" շատ կարևոր հարցի քննարկ-մանը: Խոսքը Մերձավոր Արևելքի քրիստոնյա կրոնական համայնքների մասին է, որոնց զյուշությունը խիստ վտանգված է զանազան ահաբեկչական, ծայրահեղական և արմատա-կան հակաքրիստոնյա ուժերի ու կազմակերպությունների ծրագրավորված գործողու-թյունների հետևանքով. որոնց թիվում կանգնած են տարածաշրջանային որոշ պե-տություններ: Այդ ներկայացուցչական Համաժողովին մասնակցում էին Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Վեհափառ Հայրապետ Գարեգին Երկրորդը, Եկեղեցիների Համաշխարհային խորհրդի գլխավոր քարտուղար Օլաֆ Ֆիկսե Թվեյտը, Հռոմի պապի ներկայացուցիչ կար-դինալ ՄակԿարիկը, Արևելյան քրիստոնյա երևելի եկեղեցապետերը և այլն (տես մասնա-կիցների ցանկը): Մասնակիցները միակարծիք էին այն հարցում, որ, եթե ահաբեկչական գործողությունները, հալածանքները և հետապնդումները քրիստոնյա համայնքների դեմ շարունակվեն, ապա ոչ հեռու ապագայում Մերձավոր Արևելքը քրիստոնյաթափ կլինի: Արդեն իսկ հիմա քրիստոնյաների թիվն այնտեղ խիստ նվազել է և նրանք արդեն կորցրել են իրենց երբեմնի ակնառու դերակատարումը:

Տողերիս հեղնակը Սբ. Էջմիածնի Մայր Աթոռի հրավերով մասնակցում էր այդ համա-ժողովին և նրա առաջարկությամբ Համաժողովին ներկայացրեց "Մերձավոր Արևելքի և Միջին Արևելքի հայ համայնքները և նրանց հետաճկարները" զեկուցումը, որի անգլերեն տեքս-տը ԵՀԽ-ի գլխավոր քարտուղար Օլաֆ Թվեյտի առաջարկությամբ ուղարկվեց Շվեյցա-րիա՝ Եկեղեցիների Համաշխարհային խորհրդի շտաբ-կայան:

Նման Համաժողովի գումարումը Մայր Աթոռ սուրբ Էջմիածնում վկայում է Հայ Առա-քելական Եկեղեցու միջազգային բարձր հեղինակության և համաշխարհային քրիստոնյա էկումենիկ շարժման կարևոր և առաջատար գործոն լինելու մասին:

Ստորև ներկայացվում են ԵՀԽ համաժողովի Ծրագիրը և մեր զեկուցման հայերեն ու անգլերեն տեքստերը:

Նվիրվում է Մերձավոր Արևելքում մոլեռանդ ահաբեկիչների՝
հայ, հույն, ասորի, կաթոլիկ քաղղեական, ուղղափառ և այլ
քրիստոնյա զոհերի հիշատակին, տնավեր եղած ու իրենց
բնօրրանից վտարված բոլոր տառապյալներին

Հրատարակվում է

«ԳՈՒՐԳԵՆ ՄԵԼԻՔՅԱՆԻ՝ ՔԱՇԱԹԱՂԻ

ԲԱԶՄԱԶԱՎԱԿ ԸՆՏԱՆԻՔՆԵՐԻ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄԻ»

հոգածությամբ, որի համար հեղինակն արտահայտում է իր
խորին երախտագիտությունը

CRISIS in SYRIA:

CHALLENGES FOR FAITH COMMUNITIES

International Consultation

Mother See of Holy Etchmiadzin

Etchmiadzin, Armenia

11-12 June 2014

Tuesday, June 10

Arrival of participants and accommodation

Wednesday, June 11

08:00 Breakfast

08:30 Ecumenical Prayer in the Chapel

09:30 Opening Session

Moderator: His Grace Bishop Hovakim Manukian

- **Greetings of His Holiness KAREKIN II, Supreme Patriarch and Catholicos of All Armenians**
- **Greetings of His Excellency Hovik Abrahamyan, Prime Minister of the Republic of Armenia**
- **Greetings of Rev. Dr Olav Fykse Tveit, General Secretary of the World Council of Churches**
- **Greetings of His Eminence Theodore Cardinal McCarrick on behalf of His Holiness Pope Francis Bishop of Rome and Supreme Pontiff of Catholic Church**
- **Greetings of His Holiness Moran Mor Ignatius Aphrem II, Patriarch of Antioch and All the East of the Syrian Orthodox Church**
- **Greetings from Middle East Council of Churches and the**

representatives of the Churches

11:00 Coffee break

11:30 Session I

Moderator: H. E. Theodore Cardinal Edgar Mccarrick, Archbishop Emeritus of Washington-Political Developments in Syria and Humanitarian Perspectives

- o Presentation by Mr Antoine Laham, Senior Political Advisor, Office of the Joint Special Representative of the United Nations and the League of Arab States for Syria,

- o Discussion on role of the Churches in building bridges and alleviating the suffering of people.

13:00 Lunch break

15:00 Session II

Moderator: His Eminence Archbishop Jean Kawak

-The Presence and Witness of the Christians in the Middle East in the Context of the Transformations in the Arab World

- o Presentation by Michel Nseir, WCC Programme Executive for the Middle Eas

- o Input from Churches in the region

- o Discussion on the situation of Christians in the region, and particularly in Syria

16:30 Coffee break

17:00 Session III

Moderator: His Eminence Archbishop Dr Vicken Aykazian

-The Armenian Communities of the Middle East and Syria and Their

Perspectives

- o **Presentation by Dr Nicolai Hovanishian, Advisor of the Director of the Institute of Oriental Studies, National Academy of Sciences in Armenia**
- o Input from Churches in the region
- o Discussion
- o Composition of Communique Drafting Committee

18:30 Break

19:30 Dinner hosted by the Armenian Syrian Community and Mr. Gabriel Ghenberji.

Thursday, June 12

09:00 Ecumenical Prayer in the Chapel

09:30 Departure from the Mother See of Holy Etchmiadzin

-Visit to Memorial of Armenian Genocide and Prayer

13:00 Lunch

15:00 Session IV

Moderator: Rev. Dr Olav Fykse Tveit, WCC General Secretary -

-Report of the Drafting Committee: Communique (See page 47-48)

16:00 Press conference

19:00 Dinner hosted by His Holiness KAREKIN II, Supreme Patriarch and Catholicos of All Armeni

Friday, June 13 Departures

CRISIS in SYRIA:

Challenges for Faith Communities

11-12 June, Mother See of Holy Etchimadzin. Consultation

List of invitees

His Holiness KAREKINII, Supreme Patriarch and Catholicos of All Armenians,
Co-President of the WCC Mr Hovik Abrahamyan, Prime Minister of the
Republic of Armenia

N	Name	Church
1	H. G. Bishop Mikayel Ajapahyan	Primate of Shirak Diocese
2	Very Rev. Fr. Shahe Ananyan	Head of Publishing Department
3	H. G. Bishop Abdo Arbach	Metropolitan of Horns - Syria The Melkite Greek Catholic Patriarchate Of Antioch And All East
4	H. E. Archbishop Dr Vicken Aykazian	Armenian Apostolic Church
5	Rev. Canon Anthony Ball	Rector of Worth, Anglican Church
6	H. G. Bishop Demetrios Charbak	Greek Orthodox Patriarchate of Antioch and All the East
7	Dr Elias El-Halabi	Associate General Secretary, Middle East Council of Churches
8	Prof. Dr Leonardo Emberti Gialloreti	Community of Sant' Egidio

9	Bishop Em. Dr Johannes Friedrich	Evangelical Church in Germany
10	H.G. Bishop Bagrat Galstanyan	Head of the Social Doctrine Department
11	H. E. Archbishop Dionisios Jean Kawak	Syrian Orthodox Patriarchate
12	Mr Antoine Laham	Senior Political Advisor Office of the Joint Special Representative of the United Nations and the League of Arab States for Syria
13.	H.G. Bishop Hovakim Manukyan	Head of Inter-Church Relations Department
14	H. E. Cardinal Theodore Edgar McCarrick	Archbishop Emeritus of Washington
15	H. E. Archbishop Rafael Minasyan	Primate of Armenian Catholics in Armenia, Georgia and Eastern Europe
16	H. G. Bishop Armash Hagop Nalbandyan	Primate of the Diocese of Damascus
17	Dr Karen Nazaryan	Head of Round Table Foundation
18	Mr Stanley J. Noffsinger	General Secretary, Church of the Brethren - USA
19	Mr Michel Nseir	WCC Programme Executive Public Witness, Special Focus on the Middle East
20	H.G. Bishop Mkrtich Proshyan	Primate of Aragatsotn Department
21.	Rev. Eilert Rostrup	Chair of Church of Norway's Committee of International Affairs
22.	Fr Dmitri Safonov	Moscow Patriarchate Department for Inter-Religious Relations
23	Mr Levon Sargsyan	Ambassador-at-large of RA

24	H. E. Archbishop Sahak Sargsyan	Archbishop of Aleppo
25	H.G. Bishop Gevorg Saroyan	Dean of Gevorgian Theological University
26	H. E. Archbishop Marek Solczynski	Apostolic Nuncio Of Armenia
27	Rev. Dr Olav Fykse Tveit	General Secretary, World Council of Churches

ՆԻԿՈԼԱՅ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

Պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, Գիտության վաստակավոր գործիչ
ՀՀ Պաշտպանության Նախարարության Դ.Կանաչյանի անվ. Ազգային
Ռազմավարական Հետազոտությունների ինստիտուտի պետի և
ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի տնօրենի խորհրդական

ՄԵՐՉԱՎՈՐ ԱՐԵՎԵԼՔԻ ԵՎ ՄԻՐԻԱՅԻ ՀԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐԸ ԵՎ ՆՐԱՆՅ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ

Հայաստանը պատմական և աշխարհագրական առումով պատկանում է այն տարածքին, որը դարեր շարունակ կոչվել է Առաջավոր Ասիա, իսկ XIX դարի սկզբներից՝ Մերձավոր Արևելք։ Հայերն այստեղ են ձևավորվել որպես ժողովուրդ։ Դա նրանց բնօրրանն է, այստեղ են կազմավորվել նրանց բոլոր պետությունները, այդ թվում և Արքայից արքա Տիգրան Մեծի հիմնած Հայկական կայսրությունը, իսկ Տիգրան Մեծին իմն աշխարհի քերես ամնահայտնի հռետոր, Հռոմի սեմատոր Յիցերոնը հռչակել է «Մե-լիք Ասիյա ալ-ազիմ»՝ «Ասիայի ամենամեծ արքա¹»։ Հայաստանն առաջին երկիրն է աշխարհում, որ 301թ. քրիստոնությունը պաշտոնապես հռչակել է պետական կրոն, իսկ դա նշանակում է, որ շնորհիվ հայերի է, որ հենց Մերձավոր Արևելքում է հայտնվել առաջին քրիստոնյա պետությունը։ Այս տարածքում է ձևավորվել աշխարհի ամենահին և ինքնատիպ քաղաքակրթություններից մեկը՝ Հայկական քաղաքակրթությունը։

Դեռ վաղնջական ժամանակներից հարևան առաջավորասիական կամ մերձավորարևելյան երկներում են կազմավորվել մասն առաջին հայ հա-

¹ Marwan al-Mudawar, *Armenians Throughout of History*, Beirut, 1982, p. 149 (in Arabic)

մայրքները և ոչ միայն հայ, այլև հրեական, ասորական, հունական, վրացական, անգամ հին հնդկական, ինչպես գիսանիների, և այլ համայնքները: Ամենայն հավանականությամբ հայկական առաջին համայնքներից մեկը կազմավորվել է Երուսաղեմում: Դրա վերաբերյալ վերին աստիճանի կարևոր, եզակի տեղեկություններ է հաղորդում Վիկտոր Ազարիան՝ «Երուսաղեմի հայկական թաղամասը: Քաղաքային կյանքը Վանքի պատերից ներս» իր արժեքավոր ուսումնասիրության մեջ²: Նա նշում է որ հայերն ունեցել են իրենց առանձին հատուկ թաղամասը Հին քաղաքում՝ Հայկական թաղամասը, որը Երուսաղեմի չորս թաղամասերից մեկն էր: Մյուս երեքը Քրիստոնեական, Մուսուլմանական և Հրեական թաղամասներն էին: Այստեղ, նշում է Ազարիան, Հայ եկեղեցու տնօրինության տակ են եղել և մինչև օրս շարունակում են մնալ Երուսաղեմի մի շարք ամենակարևոր սրբավայրերը, ինչպես Սուրբ Հակոբի վանքը, Անայի և Կայաֆայի տները³: Հայ եկեղեցին կարողիկ և հունական ուղղափառ եկեղեցիների հետ միասին վերահսկում է Տիրոջ սուրբ գերազմանը, Սուրբ Մարիամի գերեզմանը Գեթսեմանում, Բեթղեհեմի եկեղեցին⁴ և այլն:

Արաքների կողմից Երուսաղեմը գրավելուց հետո, Հայ եկեղեցու դիրքերը մնացին անասասան: Այդ կապակցությամբ Վիկտոր Ազարիան հետյալ կարևոր տեղեկությունն է հաղորդում: Հայ եկեղեցու ղեկավարը, կանխատեսելով արաքների մոտակա ներխուժումը Երուսաղեմ, մեկնում է Մեքքա և իսլամի հիմնադիր Մուհամմադ մարգարեից ստանում հրովարտակ, որը երաշխավորում էր Երուսաղեմում բնակվող հայերի կյանքի և գույքի ապահովությունը: Իսլամի հիմնադիրը ճանաչում է Հայ քրիստոնյա եկեղեցու իրավունքները Երուսաղեմի բոլոր այն սրբատեղերի վրա, ո-

² Stk. V. Azariya, The Armenian Quarter of Jerusalem. Urban Life Behind Monastery Walls, London, 1984.

³ Նույն տեղում:

⁴ Նույն տեղում:

րոնք գտնվում էին նրա վերահսկողության տակ⁵: Եվ երբ խալիֆա Օմարը 638թ. գրավում է Երուսաղեմը, ապա նա իր նոր հրովարտակ-ֆետվայով հաստատում է այն բոլոր երաշխիքները, որ Մուհամմադ մարգարեն տվել էր Հայ եկեղեցուն: Հայերը Երուսաղեմում և նրա շրջակայքում կառացում են բազմաթիվ եկեղեցիներ և վանքեր: Հայ եկեղեցու հոգևոր առաջնորդներից Անաստասը, որն այցելել է Երուսաղեմ VI դարի կեսերին, նշում է, որ այնտեղ եղել է յոթանասուն հայկական եկեղեցի: Հետագայում Հայ եկեղեցու այդ իրավունքներն է ճանաչում և հարգում Այսրիայի ղեկավարներից Սալահ ալ-Դինը (1171-1193թթ.)⁶, որի նախնիները Հայաստանի քրդերից էին, որոնք հետագայում հաստատվել էին արաբական երկրներում⁷: Հետագա դարերում ձևավորվում են հայերի և տարածաշրջանի մյուս ժողովուրդների նոր համայնքներ:

Սակայն արդի Հայ սփյուռքը ձևավորվել է 1915թ. Օսմանյան կայսրությունում երիտթուրքական ջարդարարների իրագործած հայերի ցեղասպանության արդյունքում, որը պատմության մեջ մտել է որպես XX դարի առաջին ցեղասպանություն: Խոսքը Արևմտյան Հայաստանի մասին է, որն Օսմանյան կայսրության կազմում հայտնվել էր 1639թ. Պարսկաստանի և Թուրքիայի միջև կնքված Կասր-ի-Շիրինի պայմանագրով:

Դա շատ մեծ հարց է, ուստի մենք հակիրճ կանգ կառնենք միայն հետևյալ երեք հիմնախնդիրների լուսաբանության վրա, ներկայացնելով մեր կարծիքը: Առաջին՝ ցեղասպանության հետևանքով Մերձավոր Արևելքում և Սիրիայում հայ համայնքների առաջացումը, երկրորդ՝ նրանց

⁵ Նույն տեղում.

⁶ Նույն տեղում:

⁷ Ն.Հովհաննիսյան, Արաբական երկրների պատմություն (VIIդ.- 1516թ), Հ. I, Արաբները VII դարից մինչև 1516թ.: Երևան, 2003, էջ 328-330:

գարգացման հիմնական երեք փուլերն ու նրանց բնութագիրը, և , երրորդ՝ նրանց գոյության հեռանկարները:

Երիտթուրքերի ոճրագործ դեկավարության կողմից ծրագրավորված Հայոց ցեղասպանությունը իրականացվեց երկաստիճան մակարդակով: Առաջին, հայերի զանգվածային սպանություն նրանց իսկ բնօրրանում՝ Արևմտյան Հայաստանում, Էրզրումի, Սվասի, Խարբերդի, Բիթլիսի, Վանի և Դիարբեքների վիլայեթներում, և օսմանյան կայսրության բոլոր այլ հայաբնակ վայրերում: Երկրորդ, նրանց մնացած մասի ոչնչացումն արաբական անապատներում, Սիրիայի ու Իրաքի տարածքներում, որոնցով անցնելու էին հայ բռնագաղթվածների քարավանները: Երիտթուրքական դեկավարությունը հավատացած էր, որ ի դեմս մուսուլման արաբների նա կգտնի իր արյունոտ գործի շարունակողների: Բայց այդ հարցում նա չարաչար սխալվեց: Երբ հայ գաղթականների քարավանները հայտնվեցին Սիրիայի, Իրաքի և արաբական մյուս երկրների տարածքներում, կատարվեց անսպասելի: Արաբ ազգաբնակչությունը, որն ասում էր օսմանյան տիրապետությունը և պատրաստվում էր ապստամբվել թուրքական լծի դեմ, ոչ միայն չմիացավ թուրքական արյունարբու ոհմակին, այլև վտանգի ենթարկելով իրեն, օգնության ձեռք մեկնեց հայ տարագիրներին, նրանց առջև բացեց իր սրտի և տան դռները: Դրա շնորհիվ հարյուր հազարավոր հայ գաղթականներ փրկվեցին մահվան անխուսափելի ճիրաններից: Դա համաշխարհային պատմության մեջ ասպետական մարդասիրության ամենափայլուն դրսևորումները մեկն է: Հենց այս հանգամանքը հետագայում վճռորոշ դեր խաղաց Սիրիայում և արաբական մյուս երկրներում՝ Իրաքում, Լիբանանում, Հորդանանում, Պաղեստինում ու Եգիպտոսում հայերի հաստատման ու մերօրյա հայ սփյուռքի առաջացման համար:

Այս կապակցությամբ հարկ ենք համարում կանգառնել արաբների մարդասիրության մի ասպեկտի վրա ևս, կապված նրանց մուսուլման լինելու հանգամանքի և իսլամ-քրիստոյա փոխառնչությունների հետ, որը քավարար չափով չի լուսաբանված հետազոտողների կողմից:

Իրականացնելով քրիստոնյա հայերի, ինչպես նաև Պոնտոսի հույների և Հաբլարիի ու այլ վայրերի ասորիների, ցեղասպանությունը, մուսուլման բուրքերը կոպտորեն խախտեցին և ոտնահարեցին իսլամի մի այնպիսի հիմնարար սկզբունք, ինչպես զիմմիի հիմնադրույթը: Դա արաբերեն տեքմին է, որը բառացի նշանակում է «ենթահովանավորյալ ժողովուրդներ», որոնք գտնվում են իսլամի և իսլամ դավանող մուսուլմանների հովանավորության կամ խնամակալության տակ: Իսլամի այդ հիմնարար դրույթը տարածվում էր ոչ մուսուլման, այլ կրոններ դավանող այն ժողովուրդների վրա, որոնք ունեին իրենց սրբազան գիրքը և կոչվում էին՝ «Աիլ-ալ-քիթաբի»՝ «Գրքի ժողովուրդ»: Դրանց թվին էին պատկանում քրիստոնյաները՝ հայերը, հույները, ասորիները և քաղդեականները, որոնք ունեին իրենց սրբազան գիրքը՝ Բիբլիան-Աստվածաշունչը, հրեաները, որոնց սրբազան գիրքը Թորան էր, զրադաշտականները, որոնց սրբազան գիրքը Ավեստան էր: Համաձայն զիմմիի հիմնադրույթների՝ վերոհիշյալ կրոնները դավանող ոչ մուսուլման ժողովուրդներին քույրատրվում էր ապրել իսլամական երկրներում, դավանել իրենց կրոնը, երաշխավորվում էր նրանց կյանքի ապահովությունը, գույքի անձեռնմխելիությունը, պահպանվում էին նրանց սրբավայրերը, եկեղեցիները, սինագոգներն ունենալու և կրոնական ծիսակատարություններ կատարելու իրավունքը: Արգելվում էր «Գրքի ժողովուրդների» բռնի իսլամացումը: «Գրքի ժողովուրդները» ենթակա էին իրենց համապատասխան հոգևոր առաջնորդների՝ պատրիարքների և կաթողիկոսների իրավասությանը: Այդ բոլորի դիմաց «Գրքի ժողովուրդները» պետք է վճարեին հատուկ գլխահարկ՝ ջիզիա⁸:

Ահա իսլամական այս հիմնադրույթն էր, որ մշտապես ոտնահարվել է Օսմանյան կայսրությունում, իսկ Առաջին համաշխարհային պատերազմի ընթացքում դրսևորվել զանգվածային ջարդերի՝ ցեղասպանության, բռնագաղթերի ձևով:

⁸ Институт востоковедения АН СССР, Ислам . Краткий справочник, Москва, 1983, с. 37;

Երիտթուրքերի այդ ոճրագործությունը, որը վարկաբեկում էր իսլամը, խստորեն դատապարտեց իսլամական աշխարհի մի այնպիսի անառարկելի հեղինակություն, որպիսին Մեքքայի շերիֆ և Հիջազի կառավարիչ Հուսեյն իբն Ալի ալ-Հաշիմին էր, որը սերում էր Իսլամի հիմնադիր Մուհամմադ մարգարեի նույն Կուրեյշ ցեղի Հաշիմի տոհմից: Նրա բարձր հեղինակությունը համայն իսլամական աշխարհում պայմանավորված էր երկու հանգամանքով: Առաջին, նա, ինչպես նշվեց, ուղղակի սերում էր Իսլամի հիմնադիր Մուհամմադ մարգարեի տոհմից: Երկրորդ, իսլամական աշխարհի երկու ամենակարևոր սրբազան կենտրոնները՝ Մեքքան և Մեդինան, գտնվում էին նրա հովանավորության ներքո, ինչն առանցնահատուկ կշիռ էր տալիս նրան:

Հուսեյն իբն Ալի ալ-Հաշիմին, չորս որդիների՝ Ալիի, Աբդալահի, Ֆեյսալի և Ջեդդի հետ միասին 1916թ. գլխավորեց արաբների մեծ ապստամբությունն օսմանյան տիրապետության դեմ և կարևոր դեր խաղաց Օսմանյան կայսրության կործանման և օսմանյան տիրապետությունից արաբների ազատագրում գործում⁹:

Նա 1916-1917թթ. իսլամական աշխարհի առաջնորդներին հղած իր երկու ուղերձներում խստորեն քննադատել է Երիտթուրքական կուսակցության և Օսմանյան կայսրության ղեկավարներ Էնվերին, Թալեաթին և Ջեմալին, որոնք, ինչպես հավատացած էր Մեքքայի շերիֆը, սխալ քաղաքականություն էին վարում¹⁰: Նա դատապարտում է ա-

⁹ Sku` N.Hovhannisyany, Arab Historiography on the Armenian Genocide, Yerevan, 2005, p.138.

¹⁰ "Manshur ham min sharif Mekka wa amiruha ila jamihi ikhvanihi al-muslimin. 1916 huzeiran 26-"Masadir al-Arabiya hawla jarima ibadati al-Arman"(A Coomon Appeal of the Sheriff of Mecca and its Governor to all Muslim Brothers , July 26, 1916. Arabic Sources About the Armenian Genocide)", Beirut, 1988, p 11-19 (in Arabic).

րաբների և կայսրության մյուս ոչ թուրք բնակչության, այդ թվում և հայերի նկատմամբ նրանց քաղաքականությունը: Այդ կապակցությամբ նա մատնանշում է երեք հանգամանք. ա/ արաբներին և կայսրության բոլոր ժողովուրդներին թուրքացնելու երիտթուրքերի փորձերը. բ/ թշնամական դիրքորոշումը արաբների և արաբերենի նկատմամբ, որը մուսուլմանների սրբազան գրքի՝ Կորանի լեզուն է, և, գ/ հայերի զանգվածային սպանողը Առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ:

Ըստ Հուսեյն իբն Ալի ալ-Հաշիմիի, երիտթուրքերի քաղաքականությունը հակասում էր իսլամի սկզբունքներին և նրանք «խզել են կապերը իսլամական աշխարհի, սրբազան Կորանի և սուննայի հետ»¹¹: Նա, նկատի ունենալով երիտթուրքերի թշնամական դիրքորոշումը արաբների, արաբական լեզվի նկատմամբ, և արաբական ազգային առաջնորդներին Դամասկոսում, Բեյրութում, Ալեյում, Երուսաղեմում 1915-1916թթ. երիտթուրքերի ղեկավար Ջեմալ փաշայի հրամանով կախաղան հանելը, իր երկու նամակներում, հասցեագրված համայն իսլամական աշխարհի ամենաերևելի ղեկավարներին և իսլամագետներին, գրում է. «Երիտթուրքերի քաղաքականությունը ընդհանուր ոչինչ չունի Իսլամի և իսլամական առաքինությունների հետ»¹²: Ահա նաև այս պատճառով է Օսմանյան պետությունը համարվում ցեղասպան պետություն:

Հուսեյն իբն Ալին նման եզրակացության հանգեց նաև Հայկական հարցում երիտթուրքերի կիրառած քաղաքականության հետևանքով: Իմանալով հայոց ցեղասպանության մասին, նա 1916թ. հատուկ նամակ է

¹¹ Նույն տեղում:

¹² Նույն տեղում՝

գրում սիրիական ռազմաճակատում արաբական ապստամբ բանակի հրամանատարներին՝ իր որդուն՝ Էմիր Ֆեյսալին, և Էմիր Աբդ ալ Ազիզ ալ Ջաբրային, և կարգադրում նրանց ամեն տեսակի օգնություն ցույց տալ հայ զաղրականներին և «պաշտպանել նրանց այնպես, ինչպես դուք պաշտպանում եք ձեր անձը, ձեր երեխաներին և ձեր ունեցվածքը, որովհետև նրանք մուսուլմանների զինմիներն են»¹³:

Ջիմմիի հիմնադրույթը մշտապես շարունակվել է ոտնահարվել մաս հետօսմանյան, մերօրյա Թուրքիայում, որի վկայություններն են վերջերս հայ ականավոր հասարակական գործիչ Հրանտ Դինքի, բուրքական բանակի հայ սպայի սպանությունը, հույն ուղղափառ բարձր աստիճան հոգևորականների ողջակիզումը և կաթոլիկ հոգևորականների հետապնդումը և այդ բնույթի այլ ոճիրներ:

Այս հիմքի վրա արաբական պատմագիտության մեջ այն տեսակետն է հաստատվել, որ արաբական իսլամը տարբերվում է բուրքական իսլամից: Արաբական իսլամը հավատարիմ է իսլամի առանցքային հիմնադրույթներին, հանդուժողական է այլ կրոն դավանողների նկատմամբ, կանգնած է զինմիների իրավունքները պաշտպանելու դիրքերում, մինչդեռ «բուրքական իսլամին» բնորոշ է ամհանդուժողականությունն ու բռնությունը: Այդ հարցին անդրադարձել են արաբ այնպիսի հեղինակներ, ինչպես Սալեհ Ջահիր ալ Դինը (Լիբանան), Ալբերտ Հաուրանին (Սիրիա), Ֆուադ Հասան Հաֆիզը (Եգիպտոս) և շատ ուրիշներ:

Արաբների մարդասիրական վերաբերմունքի շնորհիվ Մերձավոր Արևելքում ձևավորվեցին հայ համայնքներ ու սկիզբ դրվեց հայ նոր սփյուռքին:

Հայկական նոր սփյուռքն իր զարգացման ընթացքում անցել է երեք փուլ:

¹³Ն.Հովհաննիսյան, Արաբական երկրների պատմություն(VIIդ.-2005թ.), Հ.II, Օսմանյան տիրապետության շրջան, 1516-1918, Երևան, 2004, էջ 565:

Առաջին փուլն ընդգրկում է 1920-1945 թվականները, որը մենք անվանում ենք «Հայ սփյուռքի կազմավորման փուլ» : Հայերը, օգտվելով արաբ ժողովրդի և իշխանությունների քարյացակամ վերաբերմունքից, ստեղծեցին իրենց ազգային ներհամայնքային կառույցները և գաղթականի կարգավիճակից դարձան արաբական երկրների քաղաքացիներ, իսկ արաբական երկրները՝ նրանց երկրորդ հայրենիքը: Հայերի սրահվածքը և գործունեությունը շատ բարձր են գնահատել արաբ պետական գործիչները: 1943թ. անկախություն նվաճած Սիրիայի առաջին պրեզիդենտ Շուրիք-Բուարին, բարձր գնագահտելով հայ համայնքների ներդրումը Սիրիայի և Լիբանանի անկախության համար մղված պայքարում, հայտարարեց. «Մեր հարգանքը և վստահությունը հայերի հանդեպ համոզմունքի ուժ ունի: Հայերը Սիրիայում կօգտվեն այն նույն իրավունքներից, որ օգտվում են Սիրիայի արաբները: Իսկ եթե մի օր որևէ մեկն ուզենա ոտնահարել հայերի իրավունքները Սիրիայի և Լիբանանի մեջ, ես այդ բանին արգելք պիտի լինեմ՝ ի հարկին արյանս գնով»¹⁴: Շատ բարձր է գնահատել հայերի դիրքորոշումը Լիբանանի ազգային-ազատագրական շարժումներին հանուն Լիբանանի անկախության, նաև Լիբանանի բարձրագույն ղեկավարությունը: Անկախ Լիբանանի առաջին պրեզիդենտ Բիշարա ալ-Խուրին Լիբանանի հայ համայնքի ղեկավարության հետ 1943 թ. ղեկտեմբերին կայացած հանդիպման ժամանակ, հայտարարել է. «Հայերը հավատարիմ են և նվիրված Լիբանանին, նրա ժողովրդին և սահմանադրությանը: Լիբանանի հայ համայնքը Լիբանանի ժողովրդի անբաժան մասն է»¹⁵:

Երկրորդ փուլը «Հայ համայնքների ամրապնդման և արաբական երկրների պետական, հասարակական-քաղաքական և տնտեսական

¹⁴ «Ժողովուրդի Ձայն», Բեյրութ, 11 դեկտեմբերի 1943թ.

¹⁵ Տե՛ս Ն. Հովհաննիսյան. Ազգային-ազատագրական պայքարը Լիբանանում (1939-1958), Երևան, 1967, էջ 135:

կյանքում նրանց դերի բարձրացման փուլն է», որն ընդգրկում մոտ քառորդ դար՝ 1946 թվականի սկզբներից- մինչև-1970 թվականների սկիզբները : Այս փուլում աճում է հայերի թվաքանակը Մերձավոր և Միջին Արևելքում, ներառյալ Իրանը, հասնելով մոտ 800 հազարի: Հայերը դառնում են պառլամենտի անդամ, նախարարներ, պետական ապարատի պաշտոնյաներ, քանակի գորահրամանատարներ, մաս կազմելով արաբական երկրների իստաբլիշմենտի: Իսկ Սիրիան և Լիբանանը դառնում են Հայ Սփյուռքի կենտրոն:

Երրորդ փուլը մենք անվանում ենք «Մերձավոր Արևելքի հայ համայնքների աստիճանական բուլացման և նրանց վերացման փորձերի փուլ », որը սկսվեց 1970-ականների սկզբներին և շարունակվում է մինչև օրս: Դա արդյունք էր առաջին հերթին արտաքին միջամտության, թեև հաշվից չի կարելի դուրս նետել նաև ներքին որոշ հանգամանքներ: Արտաքին գործոնների մեջ առանձնանում է եռյակի՝ ԱՄՆ-ի, Իսրայելի և Թուրքիայի բացասական դիրքորոշումն արաբական այն երկրների հանդեպ, որոնք քարեկամական հարսբերություններ ունեին Խորհրդային Միության հետ: Այդ եռյակից յուրաքանչյուրն ուներ իր մոտիվացիան: Հիշենք, որ դա սառը պատերազմի շրջանն էր: Այդ պատերազմում ԱՄՆ-ը ԽՍՀՄ-ը համարում էր գլխավոր թշնամին և ձգտում էր բոլոր միջոցներով բուլացնել ԽՍՀՄ-ի դիրքերը արաբական երկրներում, որոնցից մի քանիսի հետ, ինչպես Սիրիան, Եգիպտոսը, Իրաքը, Եմենը, նա ուներ կնքված բարեկամության ու համագործակցության համաձայնագրեր: ԱՄՆ-ը այդ երկրների հայկական համայնքները դիտում էր որպես լրացուցիչ հենարաններ Խորհրդային Միության ազդեցության ուժեղացման և պահպանման համար, ուստի և նրա բացասական դիրքորոշումը տարածվում էր նաև տեղի հայ համայնքների վրա: Սակայն հարկ ենք համարում ընգծել, որ Հայ համայնքների համակրանքը ոչ թե Խորհրդային Միության կողմն էր, այլ նրա կազմում գտնվող Խորհրդային Հայաստանի կողմը: Այս նրբությունը յանկիները չէին նկատում կամ չէին ուզում նկատել: Ուստի հարվածելով ԽՍՀՄ-ին բարեկամ արաբական երկր-

ներին, նրանք հարվածն ուղղում էին մաս առ երկրների հայ համայնքների դեմ, որը ոչնչով արդարացված չէր: Այդ միտումներն ավելի ցայտուն դրսևորվեցին լիբանանում 1975-1989 թվականների քաղաքացիական պատերազմի ժամանակ, որը քառսի վերածեց այդ երբեմնի ծաղկուն երկիրը: Ահռելի չափեր ընդունեց Լիբանանից արտագաղթը, որն արաբների հետ միասին իր մեջ առավ մաս լիբանանահայությանը: Արտագաղթն ավելի մեծ ծավալներ ընդունեց, երբ իսրայելական զորքերը 1982թ. ներխուժեցին Լիբանան, գրավեցին Բեյրութը և այլ քաղաքներ ու գյուղեր: Իսկ ԱՄՆ-ը արտագաղթը հեշտացնելու և արաբների ու հայերի արատագաղթը խթանելու նպատակով նրանց համար հեշտացրեց մուտքի վիզայի տրամադրումը: Լիբանանից արտագաղթեց մոտ 200 հազար հայ և Լիբանանում մնաց մոտ 35-40 հազար հայ: Լիբանանը դադարեց լինել սփյուռքահայության կենտրոն, որը բուլացրեց մաս սիրիահայ համայնքը:

Իսրայելի մոտիվացիան պատճառաբանած է այն հանգամանքով, որ արաբա-իսրայելական ամբողջ հակամարտության շրջանում, արաբա-իսրայելական բոլոր հինգ պատերազմների ժամանա, Խորհրդային Միությունը պաշտպանում էր արաբներին, իսկ 1967թ. հունիսյան պատերազմի ժամանակ խզեց դիվանագիտական հարաբերությունները Իսրայելի հետ: Այդ պատճառով Իսրայելը ԽՍՀՄ-ին դիտում էր որպես թշնամի երկիր և հարվածը լիբանանահայությանը նա դիտում էր մաս հարված ԽՍՀՄ-ին և նրա դիրքերի բուլացում արաբական աշխարհում: Այնպես, որ, Իսրայելը մույնպես իր ներդրումն ունեցավ Լիբանանի և արաբական մյուս երկրների հայաթափության գործընթացում:

Ինչ վերաբերում է Թուրքիային, ապա նա եռյակի թերևս ամենաշահագրգիված պետությունն էր արաբական երկրներից հայերի արտաքսմանը և հայ համայնքների վերացմանը: Նա իր համար մեծ սպառնալիք էր համարում այն հանգամանքը, որ իր անմիջական սահմանների մոտ՝ Սիրիայում, Լիբանանում, Իրաքում, Հորդանանում Պաղեստինում հաստատվել էին հայերը, որոնք հայոց ցեղասանության գոհերի անմիջական գա-

վակներն էին, որոնց երկիրը նրանք գրավել էին, որոնք ոչինչ չէին մոռացել, հիշում էին ցեղասպանության արհավիրքները և օրինական պահանջատեր էին: Նրանք պահանջում էին Թուրքիայից ոչ միայն ճանաչել հայոց ցեղասպանությունը, այլև հետ վերադարձնել իրենց երկիրը՝ Արևմտյան Հայաստանը: Ուստի Թուրքիան գտնում էր, որ հայերը ինչքան հեռու գտնվեն Թուրքիայի սահմաններից, այնքան ավելի լավ: Մյուս կողմից, Թուրքիան լինելով ՆԱՏՕ-ի անդամ, որին հանձնարարվել էր ապահովել Խորհրդային Միության դեմ ուղղված արևելյան թևը, ինքը նույնպես շահագրավված էր, ինչպես ԱՄՆ-ը և Իսրայելը, Խորհրդային Միության բուլացմամբ, ինչը լրացուցիչ հանգամանք էր հարևան արաբական երկրների հայկական համայնքների վերացման ուղղությամբ:

Երկրորդ հարվածը հայկական և քրիստոնյա մյուս բոլոր համայնքները ստացան Իրաքում, երբ 2003թ. ԱՄՆ-ի պրեզիդենտ Ջորջ Բուշ կրտսերը ներխուժեց Իրաք: Քաղաքական առումով Իրաքը գլորվեց անդունդը, որտեղից մինչև օրս չի կարողանում դուրս գալ: Ահաբեկչությունը դարձել է Իրաքյան կյանքի առօրյա երևույթը, սուննիները և շիաները սպանում և մորթում են միմյաց: Այդ սարսափելի մթնոլորտը շատ ծանր նստեց Իրաքի հայերի և մյուս բոլոր քրիստոնյա համայնքների վրա, որոնք մեծապես տուժում են ահաբեկչությունից, սպանություններից, սպառնալիքներից, նրանց դեմ կիրառվող զանազան բռնություններից: Հայ և քրիստոնյա մյուս համայնքները կազմալուծվեցին: Նրանք հարկադրված լքում են Իրաքը և ապաստան փնտրում այլ երկրներում: Քրիստոնյաների թվաքանակը այսօր խիստ կրճատվել է Իրաքում և նրանք կորցրել են իրենց երբեմնի կարևոր դերակատարումը: Դա մեծ կորուստ է համայն քրիստոնեական աշխարհի համար: Հարկ է նշել, որ մինչ այդ, հանրապետական Իրաքի ղեկավարները բարենպաստ դիրքորոշում են ունեցել քրիստոնյաների, այդ թվում և հայերի նկատմամբ: Ես հանդիպում և զրույց եմ ունեցել Ահմադ Հասան ալ Բաքրի հետ, որն Իրաքի պրեզիդենտն էր 1971-1979թվականներին: Մեր զրույցի ժամանակ նա նշեց, որ «Իրենք շատ զոհ են իրաքահայերից, նրանք շատ ազնիվ, վստահելի մարդիկ են և Իրաքի օ-

րինական քաղաքացիները, և ինքն իր հնարավորության տակ եղած բոլոր միջոցներով կալաշտականի հայերին և բույլ չի տա, որ նրանց իրավունքները ոտնահարվեն»:

Այժմ անդրադառնանք Սիրիայի հայ համայնքին՝ Սիրիայի պատմության համատեքստում: Սիրիան մշտապես կարևոր դերակատարում և նշանակություն է ունեցել Թուրքիայի համար և բացառիկ դերակատարում արաբական աշխարհում: Մի առիթով համաարաբական լիդեր Գամալ Աբդել Նասերն ասել է, որ «Եթե Եգիպտոսը արաբական աշխարհի գլուխն է, ապա Սիրիան նրա բաբախում սիրտը»: Առաջին համաշխարհային պատերազմում պարտություն կրած Թուրքիան երբեք չի հաշտվել արաբական երկրների, առաջին հերթին Սիրիայի կորստյան հետ: Դրա մասին են վկայում հետևյալ փաստերը, որոնք կօգնեն հասկանալ Թուրքիայի արդի քաղաքականությունը Սիրիայի, ինչպես նաև արաբական մյուս երկրների հանդեպ:

1919թ. հոկտեմբերին Մուսթաֆա Զեմալը կոչով դիմեց սիրիացիներին միավորվել Թուրքիայի հետ և միասնական ուժերով պայքարել եվրոպական պետությունների դեմ, ընգծելով «Մենք ցանկանում ենք, հակառակ Վիլսոնի սկզբունքների, միացնել այն մասերը, որոնք պատկանում են Թուրքիային»¹⁶: Զեմալը ձգտում էր վերականգնել թուրքական տիրապետությունը Սիրիայի վրա, սակայն սիրիացիներ չխաբվեցին և մերժեցին Զեմալի առաջարկությունները:

Բայց Թուրքիային 1937-1939թթ. հաջողվեց Ֆրանսիայի համաձայնությամբ և Անգլիայի աջակցությամբ անդամահատել Սիրիան և Ալեքսանդրետի սանջակը 1939թ. կցել իրեն¹⁷: Դա մեծ ողբերգություն էր Սանջակի հիմնական քնակիչների՝ արաբների և հայերի համար: Հայերը, չցանկանալով կրկին հայտնվել թուրքական տիրապետության ներքո, լքե-

¹⁶ "Documents on British Foreign Policy. 1919-1939", First Series. Vol.IV. London, p.568.

¹⁷ Ա. Բայրամյան, Ալեքսանդրետի Սանջակի հարցը և միջազգային դիվանագիտությունը (1936-1939) Երևան, 1988.

ցին Ալեքսանդրենտի սանջակը: Նույն կերպ վարվեցին նաև արաբները: Արտագաղթեց 70 հազար հայ և արաբ:

Թուրքիան 1941թ. հունիսին, օգտվելով պատերազմի ստեղծած իրադրությունից, դիմեց հիտլերյան Գերմանիայի դեկավարությանը համաձայնվել, որ Թուրքիան իր վերահսկողությունը հաստատի Բալկին-Բաղդադ-Բասրա երկաթուղագծի վրա, գրավի ամբողջ Սիրիան ու Իրաքի Մոսուլի նահանգը՝ իբրև թե կանխելու անգլիական հնարավոր ագրեսիան: Թուրքիան հավաստիացնում էր Գերմանիային, որ պատերազմից հետո դրանք կվերադարձնի Ֆրանսիային, քաջառությանը Հալեբի նահանգի¹⁸: Նշենք, որ Հալեբը սիրիահայության կենտրոնն էր, իսկ Մոսուլը իրաքահայության կենտրոններից մեկը: Հասկանալի է, թե ինչպիսի վտանգ կարող էր ներկայացնել սիրիահայության և իրաքահայության գոյությանը, եթե այդ շրջաններն անցնեին Թուրքիայի վերահսկողության տակ: Դա Օսմանյան ժառանգորդների կողմից Հայոց ցեղասպանության նոր էջ կբացեր:

Գերմանիան մերժեց թուրքական այդ ծիծաղելի պահանջները: Գեմալիայի արտաքին գործերի նախարար Ռիբենտրոպը 1941թ. հուլիսի 12-ին հեռագիր է ուղարկում Անկարայում Գերմանիայի դեսպան Պապենին, հայտնելով նրան, որ «Մեզ համար անհնար է որևէ բարենպաստ դիրքորոշում ընդունել Հյուսիսային Սիրիան գրավելու թուրքական պահանջի վերաբերյալ»¹⁹:

Թուրքիան հետագայում ևս չի հրաժարվում Սիրիան ինչ-որ ձևով իրեն կցելու կամ ենթարկելու մտքից, սակայն դա նրան չի հաջողվում:

Իրադրությունը Սիրիայի շուրջը կրկին լարվեց և սպառնալից չափեր ընդունեց, երբ 1970թ. իշխանությունն անցավ Հաֆիզ Ասադին: Դա ընկալվեց որպես իշխանության անցումն արավիական կլանին, որի դեմ հանդես եկավ

¹⁸ "Documents of German Foreign Policy.1918-1945. Series D (1937-1945)", London, 1954, vol. III, p.82.

¹⁹ Ibid, p. 123.

ուչ միայն Սիրիայի մեծամասնությունը կազմող սուննի համայնքը, այլև հարևան երկրները, որտեղ իշխանությունը պատկանում էր սուննիներին. այդ թվում արաբական երկրները՝ Սաուդյան Արաբիայի գլխավորությամբ, ինչպես նաև Թուրքիան, որոնք արիսմարիական վերաբերմունք ունեն ալավիների նկատմամբ և նրանց նույնիսկ մուսսուլմաններ չէն համարում: Հաֆիզ Ասադը և նրան հաջորդած իր որդին՝ Բաշար Ասադը, հաջողությամբ կարողանում էին դիմակայել իրենց հակառակորդներին և դրանում իր դրական դերը խաղաց նրանց ճիշտ քաղաքականությունը Սիրիայի ազգային և կրոնական փոքրամասնությունների, այդ թվում և հայերի նկատմամբ, ուրոնք հանդես էին գալիս սիրիական վարչակարգի պաշտպանությամբ: Ես հանդիպել եմ թե՛ պրեզիդենտ Հաֆիզ Ասադի և թե՛ Բաշիր Ասադի հետ և մեր գրույցի ընթացքում քննարկվել է նրանց քաղաքականությունը հայերի և մյուս փոքրամասնությունների նկատմամբ: Նրանք շատ բարձր էին գնահատում հայերի դերակատարումը Սիրիայի ներքաղաքական կյանքում, մասնավորապես կայունություն հաստատելու գործում: Նրանց իրավունքների պաշտպանությունն ու հարգումը հայր և որդի Ասադների համար համոզմունքի ուժ ուներ:

Հակասիրիական ուժերը, օգտվելով 2011թ. արաբական աշխարհը համակած քաղաքական ըմբոստությունից, որի նպատակն էր արաբական հասարակության, նրա քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական և վարչական կառույցների արդիականացումը, 2011թ. մարտին պատերազմական գործողություններ սկսեցին Սիրիայի դեմ, որն արդեն շարունակվում է ավելի քան չորս տարի: Ընդդեմ վարչակարգի հանդես եկան սիրիական սուննիները և սուննիզմի արմատական՝ սալաֆիական բեր: Միաժամանակ ձևավորվեց հակասիրիական միջազգային մի կծիկ, որի բաղկացուցիչ մասն են կազմում ԱՄՆ-ը, Կանադան, Եվրամիությունը և նրա գլխավոր երկրները՝ Գերմանիան, Ֆրանսիան, Մեծ Բրիտանիան, արաբական մի շարք երկրներ՝ Սաուդյան Արաբիան, Կատարը , և իհարկե, Թուրքիան ու Իսրայելը: Նրանց գլխավոր նպատակը Բաշար Ասադի և նրա վարչակար-

գի տեսլայությունն է: Պատերազմական գործողություններին ընդդեմ սիրիական վարչակարգի մասնակցում են իսլամական զանազան կազմակերպություններ՝ ալ-Կաիդան, Իլսվան ալ-մուսլիմինը՝ Մուսուլման եղբայրները, զանազան իսլամական ճակատներ, խմբավորումներ, բուրքական, աղբբեջանցի, դադստանցի, պակիստանցի, և այլ վարձկաններ ու քափքփուկներ: Նրանց զինում, նյութական և ամեն տեսակի օգնություն են ցույց տալիս վերևում նշված երկրները, նրանց զինվորական հրահանգիչները: Նրանց նյարդայնացնում է այն հանգամանքը, որ Բաշար Ասադին պաշտպանում և քաղաքական ու ռազմական օգնություն է ցույց տալիս Ռուսաստանի Դաշնությունը, ինչպես նաև Իրանի Իսլամական Հանրապետությունը: Սիրիական իրադարձությունների մեջ խիստ բացասական դեր է կատարում Թուրքիան, որը հավակնություններ ունի դառնալ մերձավորարևելյան գերտերություն , հասնել իր նեոօսմանական նպատակների իրականացմանը: Այդ բոլոր ուժերը, որոնք պայքարում են սիրիական լեգիտիմ վարչակարգի դեմ, Սիրիա են ներխուժում և ռազմական գործողություններ ծավալում Թուրքիայից, որի սահմանները բաց են նրանց առջև: Սիրիան հայտնվել է ծանր վիճակում, երկիրը ավերվում է, քաղաքներն ու գյուղական բնակավայրերը կործանվում, մարդկային զոհերի թիվն անցնում է երկուհարյուր հազարից, միլիոնավոր սիրիացիներ արտագաղթել են:

Այս թոհուբոհի մեջ Թուրքիան ձգտում է նաև լուծել իր գլխավոր խնդիրներից մեկը՝ վերացնել մեկընդմիշտ իր անմիջական հարևանությամբ գտնվող սիրիահայ համայնքը, որի կենտրոնը Հալեբն է: Թուրքիայից ուղղորդվող պատերազմական գործողությունները վերջին շրջանում կենտրոնացված են Հալեբի հայկական քաղամասերի վրա, քանդվում են հայերի տները, եկեղեցիները, դպրոցները, մշակութային կենտրոնները, գործատեղիները, հողին է հավասարվել Հալեբի հայկական Նոր գյուղ քաղամասը և այլ հայաբնակ շրջաններ: Նրանք հարկադրված հեռանում են երկրից: Արդեն արտագաղթել են մոտ 25 հազար հալեբսիայեր, որոնցից մոտ 15 հազարը՝ Հայաստան: Իսկ 2014թ. մարտ ամսին հայաթափ եղավ

Քեսաբը: Փաստորեն Թուրքիան արդեն մոտ է իր գլխավոր խնդիրներից մեկի իրագործմանը՝ հայությանը լրիվ դուրս մղել Սիրիայից, որտեղ ընդամենը մնացել է մոտ 35-40 հազար հայ:

Այսպիսով, եթե ամփոփելու լինենք, ապա պետք է ընդունենք, որ վերջին մի քանի տասնամյակներում Մերձավոր Արևելքում խիստ քուլացան հայ համայնքները: Նրանք այլևս նախկին հզոր և ազդեցիկ համայնքները չեն: Մերձավոր Արևելքն այլևս սփյուռքահայության կենտրոնը չէ: Իսկ ԱՄՆ-ում տեղակայված մոտ մեկ միլիոնանոց հայությունն այդ երկրի առանձնահատկությունների բերումով, չկարողացավ ու չի էլ կարող գրավել Սիրիայի և Լիբանանի հայության տեղը և դառնալ հայկական սփյուռքի կենտրոն: Թուլացան նաև համայն քրիստոնեության դիրքերը այդ կարևոր տարածաշրջանում, որը քրիստոնեության հայրենիքն է, որտեղ ծագել, զարգացել և ամրապնդվել է քրիստոնեությունը որպես կրոն: Շատ տեղերում այլևս չեն դողանջում քրիստոնեական եկեղեցիների և տաճարների զանգերը: Ո՛չ զանգ տվող կա և ո՛չ էլ դրան սպասող կա: Հուսալ թե քրիստոնյաները կարող են վերականգնել իրենց նախկին դիրքերը, միամտություն կլիներ: Տարածաշրջանից հարկադրված հեռացած քրիստոնյա հայերը և մյուս քրիստոնյաները չենք կարծում թե կվերադառնան իրենց նախկին բնակատեղիները, դրանք արդեն զբաղված են ուրիշների կողմից՝ արմատական իսլամ դավանողների ու իսլամական ահաբեկչական կազմակերպությունների կողմից, որոնք այժմ ավելի մեծ հնարավորություններ ունեն արգելելու քրիստոնյաների վերադարձը տարածաշրջան: Սա պեսիմիզմ չէ, այլ իրողություն: Չմոռանա՞նք, որ հայրենիքից կտրված և էթնիկական ու կրոնական այլ միջավայրում հայտնված համայնքները հարատևելու ապագա չունեն: Նրանց ապագան ուժացումն է: Դա է հաստատում համաշխարհային փորձը: Դա է հաստատում նաև Անիից, Վանից, Մուշից, Բիթլիսից, Մասունից , Էրզրումից և այլ բնօրրաններից հեռացած ու օտար ավերում հաստատված հարյուր, ե-թե ոչ միլիոնավոր հայերի սլատմական դառը փորձը:

Մեր այս համաժողովին ներկայացված գեկուցումներում և քննարկումների ժամանակ նշվեց, որ քրիստոնեության դրությունը Մերձավոր Արևելքում հուսահատական է: Մերձավոր Արևելքի քրիստոնյաներն ի վիճակի չեն սեփական ուժերով լուծել իրենց գոյատևության հարատևության և անվտանգության խնդիրներն առանց դրսի օգնության: Նրանք հզոր տերությունների և միջազգային զանազան կազմակերպությունների, կոմիտեների, ասոցիացիաների, այդ թվում և Միավորված ազգերի կազմակերպության օգնության կարիքն ունեն: Կարծում ենք, որ տազնապը Մերձավոր Արևելքի քրիստոնյաների գոյության հարցում, հիմնադուրկ չէ: Եվ պետք է ասեմ, որ քրիստոնյաների անվտանգ գոյությունը Մերձավոր Արևելքում այսօր ոչ մի կերպ երաշխավորված չէ: Նրանց գոյության հեռանկարները խիստ մռայլ են և մշուշապատ: Ասորական ուղղափառ եկեղեցու արքեպիսկոպոս Դիոնիսոս Ժան Կավակ սրբազանն իր զգացմունքային ելույթում նշեց, որ 10 տարի անց Մերձավոր Արևելքում այլևս ոչ մի քրիստոնյա չի լինի: Լիովին կիսելով նրա տեսակետը, սակայն կարծում ենք, որ դա տեղի կունենա ոչ քե 10 տարի անց, այլ քերև 20-25 տարի հետո, ինչն, ըստ էության, ոչինչ չի փոխում և չի կանխում սպասվող վտանգը:

Հեղինակի մասին.

Պատմական գիտությունների դոկտոր (1968) , պրոֆեսոր (1972) , Գիտության վաստակավոր գործիչ (2003), ՀՀ Գիտությունների ազգային ակադեմիայի թղթակից անդամ (2006): ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի հիմնադիրներից և ղեկավարներից է, նույն ինստիտուտի Արաբական երկրների բաժնի կազմակերպիչ և ղեկավար (1960-2002), հայկական արաբագիտական դպրոցի հիմնադիր: 1984-1994թթ եղել է ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի տնօրենի գիտական գծով տեղակալ , իսկ 1995-2006թթ.՝ ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի տնօրեն: 2006 թվականից վերոնշյալ ինստիտուտի տնօրենի խորհրդական, Մերձավոր և Միջին Արևելքում միջազգային և տարածաշրջանային հարաբերությունների ուսումնասիրության բաժնի հիմնադիր-ղեկավար, ՀՀ Պաշտպանության նախարարության Դ.Կանաչյանի անվան Ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի պետի խորհրդական:

Տասնամյակներ շարունակ նրա ուսումնասիրությունների կենտրոնում են եղել այնպիսի հանգույցային հիմնախնդիրներ, ինչպես Արաբական երկրների և Մերձավոր ու Միջին Արևելքի ժողովուրդների պատմությունը, ազգային ազատագրական շարժումները և անկախ արաբական երկրների կազմավորումը, միջազգային և միջարաբական հարաբերությունները, քաղաքական իսլամը, Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդիրը և էրոքաղաքական առնակատումները, Հայոց ցեղասպանությունը, հայ-արաբական հարաբերությունները և հայ համայնքների դերը արաբական երկրներում և այլն: Այդ հարցերի վերաբերյալ հրատարակել է ավելի քան 500 աշխատություն, այդ թվում՝ 80 մենագրական հետազոտություն, որոնց զգալի մասն արտասահմանում՝ ԱՄՆ-ում, Անգլիայում, Գերմանիայում, Իտալիայում, Ռուսաստանում, Թուրքիայում, Ճապոնիայում, Կորեայում, Հունգարիայում, Ռումինիայում, Լիբանանում, Սիրիայում, Եգիպտոսում , Իրանում, Կանադայում և այլ երկրներում, աշխարհի տարբեր լեզուներով: Դրանց շարքում այնպիսի հիմնարար ուսումնասիրություններ, ինչպես՝ «Արաբական երկրների պատմություն (VII դ. -2005թ.)» քառահատորյակը, որը 2007թ. արժանացել է ՀՀ պրեզիդենտի մրցանակին, իսկ 2011թ. քարգմանվել և հրատարակվել է արաբերեն Հալեքում, «Հայոց ցեղասպանություն. Արմենոցիդ՝ ամենացեղասպան ցեղասպանություն. Աշխարհի տասը լեզուներով. Անգլերեն, Ֆրանսերեն, գերմաներեն, ռուսերեն, թուրքերեն, ճապոներեն, հունգարերեն,

հայերեն, արաբերեն, պարսկերեն», որը 2010թ.ստացել է ՀՀ Մշակույթի նախարարության Առաջին կարգի դիպլոմ և այլն:

1985թ. Սիրիայի Բարձրագույն կրթության նախարարության հրավերով գիտահետազոտական ուսումնասիրություններ է կատարել Դամասկոսի և Հալեքի համալսարաններում, 1989թ.՝ Բրիտանական ակադեմիայի հրավերով՝ Լոնդոնի ու Էդինբուրգի համալսարաններում և Միջազգային հարաբերությունների արքայական ինստիտուտում(Չարամ Հաուզ), շահելով Ֆոլքերայթի մրցույթում, 1993-1994թթ. մոտ մեկ տարի աշխատել է Ջորջ Վաշինգտոնի համալսարանում, 1995թ.՝ Մերիլենդի համալսարանում (ԱՄՆ) և այլն: Նրա ակտիվ մասնակցությամբ 2007թ. Կահիրեի համալսարանում հիմնվել է Հայկական հետազոտությունների կենտրոն:

Անդամ է մեկ տասնյակից ավելի արտասահմանյան ակադեմիաների և գիտական ընկերությունների, այդ թվում՝ Նյու Յորքի գիտությունների ակադեմիայի, «Արարատ» գիտությունների միջազգային Ակադեմիայի (Փարիզ), Ազգային ամվտանգության հիմնախնդիրների գիտությունների միջազգային ակադեմիայի (Մոսկվա), Ազգային ամվտանգության հիմնախնդիրների գիտությունների Համահայկական ակադեմիայի (Երևան), Բնության և հասարակության մասին գիտությունների միջազգային ակադեմիայի (Գերմանիա), Աշխարհի ժողովուրդների հոգևոր միասնության միջազգային ակադեմիայի (Մոսկվա), ինչպես նաև Սիրիայի Արաբական գիտության պատմության ընկերության, ԱՄՆ-ի Ազգային աշխարհագրական ընկերության, Յեղասպանագետների Միջազգային ասոցիացիայի, Քաղաքական գիտության Հայաստանի ասոցիացիայի և այլն: Բեմքրիջի, Անգլիա, Միջազգային կենսագրական կենտրոնը 2004թ. նրան հռչակել է «XXI դարի ականավոր գիտնական», 2005թ.՝ «Աշխարհի առաջատար գիտնական», իսկ 2009թ.՝ ներառել «100 ամենաքաղաքակարգ գիտնականների» ցանկում:

Անդամ է Եգիպտոսի Արաբական Հանրապետության և Հայաստանի Հանրապետության միջակառավարական համատեղ հանձնաժողովի Հայկական մասի, Հայաստանի Կոնֆլիկտների լուծման կենտրոնի հիմնադիր-տնօրենն է, Հայ առաքելության ասոցիացիայի պրեզիդենտը: Երկար տարիներ եղել է Խորհրդային-արաբական քարեկամության ասոցիացիայի վիցե պրեզիդենտ, Հայ-արաբական քարեկամության և մշակութային կապերի Հայկական ընկերության պրեզիդենտ և այլն:

Պարգևատրված է ՀՀ ԳԱԱ Գովեստագրով, Մովսես Խորենացու, ՀՀ Պաշտպանության նախարարության «Վազգեն Սարգսյան» և «Հայկական զինված ուժեր 1992-2012», «Բարեկամության բնագավառում ներդրման համար» (Մոսկվա) մեդալ-

ներով, ՀՀ Կառավարության «Հայոց Սեփ Եղեռն» ոսկեգծի մեղալուծ, Ֆրիտյոֆ Նանսեն հուշամեդալով, «Լարսաղյան Շարժում» (ԼՂՀ) , «Հայաստան-Եգիպտոս. 15 տարի. Դիվանագիտական հարաբերություններ» մեդալներով, զանազան Պատվոգրերով և այլն:

NIKOLAY HOVHANNISYAN

Doctor of History, Professor

Correspondent Member of National Academy of Science, Armenia

Honoured Scientist

Adviser to the Director of the Institute of Oriental Studies NAS Armenia and to the

Chief of the Institute of National Strategic Studies after D.Kanayan, Ministry of Defense

Republic of Armenia

THE ARMENIAN COMMUNITIES OF THE MIDDLE EAST AND SYRIA AND THEIR PERSPECTIVES

Armenia, historically and geographically, belongs to the region which has for centuries been called Arajavor Asia (Western Asia), and since the beginning of the 19th century, Mertsavor Arevelk - the Middle East. Armenians have formed as a people in this place. This is their cradle, nativeland, and here have been organized all their states, among which was the Armenian Empire established by the King of Kings Tigran the Great. Cicero, perhaps the best known rhetor of ancient times, proclaimed Tigran the Great "The Greatest King of Asia²⁰". Armenia is the first nation and country in the world to officially proclaim Christianity as the state religion in 301, and this means that, thanks to the Armenians, the first Christian state was appeared in the Middle East. In this region one of the oldest and original civilizations of the world was formed, the Armenian civilization.

²⁰ Marwan al-Mudawar, *Armenians Throughout of History*, Beirut, . 1982, p. 149 (in Arabic).

Already from ancient times, the first Armenian communities were being formed in neighboring Middle Eastern countries, and not only Armenian but also Jewish, Georgian, Syriac, Greek, even old Indian as the gisan's communities. By all probability one of the first Armenian communities was formed in Jerusalem. Victor Azarya has provided extremely important and unique information concerning this in his valuable study "The Armenian Quarter of Jerusalem. Urban Life Behind Monastery Walls"²¹, published in London in 1984. He notes that the Armenians had their own special quarter in the Old City, the Armenian Quarter, which was one of the four quarters of the city. The other three were the Christian, Moslem and Jewish Quarters. V. Azarya notes that here a number of the most important holy places were and continue to remain under the jurisdiction of the Armenian Church, as St. James Monastery and the Homes of Anas and Caiaphas²². The Armenian Church together with the Catholic and Greek Orthodox Churches oversees the holy Sepulchre of the Lord, grave of Snt. Maria in Getseman, Church of Beitlehem²³, etc. After the Arab conquest of Jerusalem, the position of the Armenian Church remained steadfast. In this regard Victor Azarya has given the following important information. He points out that the leader of the Armenian Church, foreseeing the Arabs' impending invasion of Jerusalem, departed for Mecca and received an edict from Prophet Mohammed, the founder of Islam, which guaranteed the safety of the life and property of Armenians living in Jerusalem. The founder of Islam recognized the rights of the Armenian Christian Church in all of those holy places under her supervision²⁴. And when the Caliph Omar seized Jerusalem in 638, he

²¹ See, Victor Azariya, *The Armenian Quarter of Jerusalem. Urban Life Behind Monastery Walls*, London, 1984.

²² Ibid.

²³ Ibid.

²⁴ Ibid.

confirmed with a new edict-“Fetva”, all of the rights which the Prophet Mohamed gave to the Armenian Church. The Armenians had build many churches and monasteries in Jerusalem and around it. Anastas, one of the Armenian religious leaders, who visited Jerusalem in mid-VI century, indicated that there were about seventy Armenian churches in that region. Later on the Ayubide Dynasty and its founder Saladin (Salah ad-Din) (1171-1193), ruler of Egypt, Syria and Mesopotamia, confirmed the rights of the Armenian Church²⁵. His ancestors were Kurds from Armenia, who later were emigrated and settled in the Arab lands²⁶. In later centuries new communities of Armenians and other peoples of the territory were formed.

However, the modern Armenian Diaspora was formed as a result of the 1915 Armenian Genocide perpetrated by the Young Turks in the Ottoman Empire, which is recorded in history as the first genocide of the 20th century. Here we were referring to Western Armenia, which became part of the Ottoman Empire in 1639, per the Kasr-i-Shirin treaty between Persia and Turkey. This is a very large question. Thus we shall pause briefly only to explain the following three fundamental issues and to present our opinion. First, the arising of Armenian communities in the Middle East and Syria as a consequence of the Genocide; second, the three main stages of their development and their characteristics; and third, the perspectives of their existence.

The Armenian Genocide, planned by the criminal leadership of the Young Turks, was carried out on two levels. First, the mass murder of Armenians in their native land, Western Armenia, in the vilayets of Ezeroum, Sivas, Kharpert, Bitlis, Van and Diarbekir, and in all of the parts inhabited by

²⁵ Ibid.

²⁶ Ն.Հովհաննիսյան, Արաբական երկրների պատմություն, Հ. I, Արաբները VII դարից մինչև 1516 թ., Երևան, 2003, էջ 328-330:

Armenians of the Ottoman Empire. Second, the annihilation of the deported Armenians in the Arabian deserts, in the territories of Syria and Iraq, through which the caravans of forcibly exiled Armenians passed. The Young Turks leadership believed that the Moslem Arabs would continue their bloody deed. But they were greatly mistaken. When the caravans of Armenian refugees appeared in the territories of Syria, Iraq and other Arab lands, the unexpected took place. The Arab population, which hated the Ottoman domination and was preparing to rebel against the Turkish yoke, not only did not join the bloodthirsty Turks, but subjecting themselves to danger, offered help to the Armenian exiles, and opened the doors of their hearts and homes to them. Thanks to them hundreds of thousands of Armenian refugees were saved from the unavoidable claws of death. This is one of the brightest demonstrations of noble humanitarianism in international history. Hence, in the future this welcoming attitude played a decisive role for the settlement of Armenians and formation of today's Armenian diaspora in Syria and in the other Arab countries of Iraq, Lebanon, Syria, Jordan, Palestine and Egypt.

In this regard it is necessary to elucidate one more aspect of Arab humanitarianism, demonstrated by the Arabs towards the Armenians, also related to their Moslem background and Islamic-Christian relations, which has not been elucidated sufficiently by the researchers.

By carrying out the genocide of Armenians as well as the Greeks of Pontus and the Syriacs of Hakyar and other places, the Moslem Turks rudely broke and trampled over such a fundamental conception of Islam, as Zimmi provision. This is an Arabic term which literally means "people under wardship" or "wards", under the protection of Islam or Islamic believers. This fundamental provision of Islam covered non Islamic peoples of other religions, who had their own sacred book and were called "Ahl-al-kitabi"- "People of the Book." To them belonged the Christians: Armenians, Greeks,

Syriacs, Sabians and Chaldeans, who had their own sacred book- Holy Bible; the Jews, whose sacred book is the Torah and the Zoroastrians, whose sacred book is the Avesta. According to the Zimmi provision, "Peoples of the Book" were permitted to live in Islamic lands and countries, had the right to maintain and confess their own religion, guaranteed were their lives, inviolability of their property, protection of their holy places, to have their churches and synagogues and the right to conduct religious services. The forcible islamization of "People of the Book" was forbidden. "The People of the Book" were subject to their own religious leaders, to the jurisdiction of their patriarchs and catholicoses. In other words the Islamic State and Koran protected them, and infringement of their rights, the more so-murder of zimmi, a ward, based on ethnic -religious distinction, was considered impermissible. In return for all of this, the "People of the Book" had to pay a head tax called the Jizya.²⁷

Thus this Islamic rule was continually violated in the Ottoman Empire and during the First World War. This was manifested by massacres of the masses, genocide and deportation.

This crime of the Young Turks, which was an affront to Islam, was strictly condemned by such an irreproachable authority as the Sheriff of Mecca and Governor of Hijaz, Husein ibn Ali al- Hashimi, who was a descendent of the same Hashimi dynasty as the founder of Islam Mohamed. He was very popular with the entire Muslim world, conditioned by two important circumstances. First, he was the direct descendant of the founder of Islam, Mohamed Prophet's Kureishi tribe's Hashimi family. Second, the two important Muslim places of worship - Mecca and Madina, were under his control.

²⁷ Академия наук СССР. Институт востоковедения, Ислам. Краткий справочник, Москва, 1983, с. 37.

Husein ibn Ali al-Hashimi, together with his four sons, lead the great Arab rebellion against the Ottoman rule in 1916, which played an important part in the fall of the Ottoman Empire and liberation of Arabs from the Ottoman domination²⁸.

In his addresses of 1916-1917 to the Muslim world, Husein ibn Ali al-Hashimi strictly criticized the Young Turks party and Talat, Enver and Cemal, the rulers of the empire, who, he believed pursued wrong policy.²⁹ He sharply criticized their policy towards Arabs and other non-Turkish peoples of empire, including Armenians. In this respect he points out three circumstances: a/ the attempts of the Young Turks to convert into the Turks all the nations of the empire. b/ their hostile attitude towards Arabs and Arabic, which was the language of Koran, the sacred book of Muslims, and c/ mass slaughter of Armenians during the World War 1914-1918.

According to the Sheriff of Mecca Husein ibn Ali, the Young Turks' policy contradicted the principle of Islam and they "broke off with the Islamic world, the Holy Koran and the Sunnah"³⁰. Husein ibn Ali, taking into account the Young Turks' hostile position towards the Arabs, their hanging of Arab patriot leaders in Damascus, Beirut and Aley in 1915-1916 by order of the Young Turks' leader Cemal, in his two letters to all of the most famous Islam leaders of the world, stated: "The Young Turk's policy have nothing in common with Islam and Islamic virtues."³¹.

²⁸ See, N.hovhannisyan, Arab Historiography on the Armenian Genocide, Yerevan, 2005, p. 138.

²⁹ "Manshur ham min sharif Mekka va amiruha ila jamii ikhvanihi al-muslimin. 1916 huzairan 26. " Masadir al-Arabiya Hawla Jarima Ibadati al Arman. (A Common Appeal of the Sheriff of Mecca and its Governor to all Muslim Brothers, July 26, 1916. The Arabic Sources About the Armenian Genocide"). Beirut, 1988, p. 11-19. (in Arabic).

³⁰ Ibid.

³¹ Ibid.

Husein ibn Ali drew such conclusions also because of the Young Turks' policy towards the Armenian Question. Learning of the Armenian Genocide, he wrote a special letter in 1916 to the commanders of the Arab rebel army on the Syrian battle front, his son Emir Feisal and Emir Abd al Aziz al Jarba, and ordered them to offer every type of aid to the Armenian refugees and "protect them just as you would protect your own selves, your children and your property, because they (the Armenians-N.H.) are the Moslems' zimmi".³²

The conception of zimmi has violated also by the post Ottomans, including today's Turkey, which has been witnessed in recent times by the murders of well known Armenian popular activist Hrant Dink and an Armenian officer in the Turkish army, the sacrifice of high ranking Greek Orthodox and Catholic clergy and other similar crimes.

In Arab historiography so the opinion has been confirmed that Arab Islam differs from Turkish Islam. Arab Islam is faithful to the fundamental principles of Islam, is tolerant to believers of other religions, and stands for the defense of the zimmi rights, while "Turkish Islam" is defined as intolerant and violent.

And thus, thanks to the humanitarian attitude of the Arabs, the Armenian communities formed in the Middle East.

This new Armenian diaspora passed through three stages of development.

The first stage embraced 1920-1945, which we call the "Stage of Formation of the Armenian Diaspora". The Armenians, taking advantage of the kind attitude of the Arab people and Arab authorities, created their own national sub-community structures and progressed from refugee status to become citizens of Arab nations. The Arab countries became for the Armenians the second motherland. Arab leaders have greatly appreciated

³² See, N.Hovhannisyan, History of the Arab Countries. (VII century-2005), vol.II, Period of Ottoman Domination . 1516-1918, Yerevan, 2004, p.565.

the conduct and activity of Armenians. In 1943 the first president of independent Syria, Shuqri al-Quwatli, appreciating very highly the valuable contribution of the Armenian community in the struggle for independence of Syria and Lebanon, announced: "Our respect and confidence towards the Armenians has the power of conviction. The Armenians of Syria have the same rights as the Arabs of Syria. If some day someone wants to trample over the rights of Armenians in Syria and Lebanon, I will prevent that even with my own blood if necessary"³³. The attitude of Armenians towards the national problems of Lebanon and in particular their participation in the national-liberation movement for the independence of Lebanon, were highly appreciated also by the leaders of Lebanon. The first president of independent Lebanon Bishara al-Khury in a meeting with the leaders of Armenian community of Lebanon in December 1943, in his address to the Armenians, stated that "The Armenians are faithful and devoted to Lebanon, to its people and constitution. The Armenian community of Lebanon is an indivisible part of the Lebanese people"³⁴.

The second stage is that of the "Strengthening of Armenian Communities and the Advancement of their Roles in the State, Public-Political and Economic Life of Arab Nations", which took place for about a quarter century, from the beginning of 1946 to the beginning of 1970. During this stage the number of Armenians in the Near and Middle East, including Iran, grew to almost 800,000. Armenians became members of parliaments, ministers, government cabinet officials, army generals, and made up part of the establishment of Arab nations. Syria and Lebanon became centers of Armenian diaspora.

³³ «Ժողովուրդի Չայն», Բեյրութ, 11 դեկտեմբերի 1943թ.

³⁴ See N.Hovhannisyan, National-Liberation Struggle in Lebanon (1939-1945), Yerevan, 1967, p. 135 (in Armenian).

The third stage we are calling the "Stage of the Gradual Weakening of Middle Eastern Armenian Communities and Attempts to Remove Them," which began in the beginning of the 1970's and continues until today. This is the result, first and foremost, of external intervention, though we cannot not take into account certain internal circumstances too. We mean the United States, Israel and Turkey, all maintaining a negative stance towards the Arab countries, which had good and friendly relations with the Soviet Union.

Each of the three had their own motivation. Let me remind that it was the period of the cold war.

In that war the USA regarded the Soviet Union as his main enemy and strived by all means to weak the positions and influence of the USSR in Arab world. The USSR had signed treaties of friendship and cooperation with Syria, Egypt, Iraq, Yemen and others. The USA viewed the Armenian communities in those countries as complimentary supporters and defenders of the Soviet influence, such that its negative policy included the local Armenian communities. However, we feel it necessary to stress that the Armenian communities' sympathies were not for the Soviet Union, but for Soviet Armenia which was part of the USSR. The USA neither considered this detail nor have a desire to consider it. Therefore by attacking the Arab nations friendly to the USSR, they were striking also the Armenian communities of those lands, which was in no way justified. These intentions became even more obvious during the civil war in Lebanon, 1975-1989, which brought chaos to this once flourishing nation. This resulted in horrible numbers of emigrants from Lebanon, which included along with Arabs also Lebanese Armenians. The emigration increased even more so when the Israeli army invaded Lebanon, seized Beirut and other cities and villages in 1982. In order to facilitate the emigration and with the purpose of spurring the emigration of Arabs and Armenians the USA eased the granting of entry visas.

Approximately 200,000 Armenians left Lebanon while 35,000-40,000 remained. Lebanon ceased from being the center of the Armenian diaspora. This also weakened the Syrian Armenian community.

Israel's motivation was justified by the reality that throughout the entire Arab-Israeli conflict, the Soviet Union defended the Arabs, and even broke off diplomatic relations with Israel after the Israeli-Arab war of 1967. For that reason Israel viewed the USSR as an enemy nation and an attack on the Lebanese Armenians was seen as an attack against the USSR and a weakening of Soviet influence in the Arab world. Such that Israel likewise contributed to the task of ridding Lebanon and the other Arab countries of Armenians.

Of the three nations perhaps Turkey had the most interest in the emigration of Armenians from Arab lands and the liquidation of Armenian communities. Turkey was threatened by the fact that the Armenians of Syria, Lebanon, Iraq, Jordan, Palestine who were settled close to its borders, were the immediate descendants of the victims of the Armenian Genocide, whose lands Turkey had seized, and they had not forgotten it. Armenians remembered the horrors of the genocide and were the legally owed. They demanded that Turkey not only recognize the Armenian Genocide, but also return their land in Western Armenia. Thus Turkey felt that the further Armenians were from their borders, the better. Additionally, Turkey as a member of NATO was given the responsibility to safeguard the eastern flank aimed against the Soviet Union and was as interested as the USA and Israel to rid its neighboring Arab countries of Armenians and thus in the weakening of the Soviet Union. This further supported their cause to rid its neighboring Arab countries of Armenians.

The Armenian and other Christian communities received a second blow when in 2003 US President George Bush, Jr. invaded Iraq. Politically speaking, Iraq fell into an abyss from which it has not been able to come out until

today. Terrorism has become an everyday phenomenon of Iraqi life, the Sunnis and the Shias kill and murder each other. This terrible environment has weighed heavily on the Armenians and the other Christian communities of Iraq, who have greatly suffered from terrorism, murders, threats, and various acts of violence inflicted on them. The Armenian and other Christian communities have been dissolved. They have been forced to leave Iraq and find refuge in other countries. The Christian population today has greatly decreased in Iraq and they have lost their former important role. This is a great loss for the entire Christian world. It must be pointed out that until this situation came about the leaders of republican Iraq had a favorable disposition towards Christians, among whom were the Armenians. I have met and spoken with Ahmed Hassan al-Bakr, who was president of Iraq in 1971-1979. During our conversation he mentioned that "They are very content with the Iraqi Armenians. They are very noble, trustworthy people, and lawful citizens of Iraq. He would by all possible means protect the Armenians and not allow their rights to be trampled upon."

Now let us reflect on the Armenian community of Syria in the context of Syrian history. Syria has always had an important role and significance for Turkey and an exceptional role in the Arab world. On one occasion the Pan-Arab leader Gamal Abdel Nasser said that "If Egypt is the head of the Arab world, then Syria is its beating heart of it." Turkey which was defeated in the First World War never reconciled with the loss of Arab countries , first of Syria. The following facts witness to this and help to explain Turkey's modern policy towards Syria as well as the other Arab nations. In October 1919 Mustafa Kemal called on the Syrians to unite with the Turks and as a united force fight against the European nations, stressing "We desire, despite the

Wilson's principles, to unite those parts, which belong to Turkey"³⁵. Kemal aspired to reestablish Turkish domination over Syria, however the Syrians were not deceived and they rejected Kemal's proposals.

But Turkey was successful in 1937-1939 with French approval and English support to amputate Syria and in annex the Sanjak of Alexandretta in 1939³⁶. This was a great tragedy for the main residents of Sanjak, the Arabs and Armenians. The Armenians, not wanting to again be placed under Turkish domination, deserted the Sanjak of Alexandretta. The Arabs acted in the same way. 70,000 Armenians and Arabs emigrated, mainly to Lebanon.

In June 1941, Turkey, taking advantage of the situation created by the World War II, addressed to the leadership of Hitlerian Germany to allow Turkey to put its control over the Berlin-Baghdad-Basra railway, to seize all of Syria and Iraq's Mosul province, under the pretext as to anticipate a possible English aggression and occupation of the mentioned territories. Turkey promised Germany that after the war they would return all of these with the exception of the province of Aleppo to France³⁷. We must note that Aleppo was the center of the Syrian Armenians, while Mosul was one of the centers of Iraqi Armenians. It is clear that the occupation of that regions of Syria and Iraq by Turkey would represent a deadly danger for the existence of the Armenian communities and could open a new page of the Armenian Genocide by the successors of the Ottoman Turks. Germany rejected these preposterous Turkish demands. Minister of Foreign Affairs of Germany for

³⁵ "Documents on British Foreign Policy. 1919-1939", First Series, vol.IV, London, 1952, p. 568.

³⁶ Տես՝ Ա. Բայրամյան, Ալեքսանդրեթի Սանջաքի հարցը և միջազգային դիվանագիտությունը (1936-1939թթ.), Երևան, 1998. -A.Bairamian, The Alexandretta Sanjak Question and World Diplomacy (1936-1939), Yrevan, 1998 (in Armenian).

³⁷ "Documents on German Foreign Policy .1918-1945, Series D (1937-1945)", vol. XIII, London, 1954, p. 82.

Ribbentrop in his telegram to Ambassador of Germany in Ankara von Papen on 12 July, 1941, wrote ;" It is impossible for us any favourable attitude towards the Turkish demands to occupy the Northern Syria³⁸."

Since then Turkey has not given up the idea of annexing or subjugating Syria, however, it has never succeeded.

The situation surrounding Syria became tense and threatening when Hafez Asad took over rule in 1970. This was viewed as a transfer of power to the Alawi clan against whom opposed not only the Sunni majority of the people of Syria, but also neighboring countries where the power belongs to Sunnis, among them the Arab countries at the head of Saudi Arabia , as well as Turkey. They have an abhorrence toward the Alawis and do not even consider them to be Moslems. Hafez Asad and his son and successor Bashar Asad successfully confronted the opposition and it was in this that their correct policy played a positive role for the ethnic and religious minorities of Syria, among which were the Armenians, who supported the Syrian administration. I have met with both Presidents Hafez Asad and Bashar Asad. During our conversations we have discussed their policies towards the Armenians and other minorities. They greatly appreciated their role in the internal political life of Syria, especially their efforts for establishing stability. Both father and son were committed to the defence and respect of their rights.

The anti Syrian powers, taking advantage of the 2011 all Arabian national movement for political, social, economic and administrative modernization of the Arab world, which later was qualified as a all Arabian rebellion, commenced hostilities against Syria in March 2011, and involved Syria in civil war, aiming to overthrow the Bashar Asad's regime. which continued for more than four years.

³⁸ "The Foreign Ministry to the Embassy in Turkey, 12.VII. 1941. Documents on German Foreign Policy. 1918-1945, Series D (1937-1945)", vol. XIII, p. 123.

Naturally, the Syrian Sunnis and the radical Sunni Salafis arm rose in opposition to the administration. At the same time an anti Syrian international knot formed, made up of the USA, Canada, European Union and its main countries Germany, France, Great Britain, a series of Arab nations, Saudi Arabia, Qatar, and of course, Turkey and Israel. Their chief goal is to overthrow Bashar Asad and his administration. Participating in the hostilities against the Syrian administration are various Islamic organizations including Al-Qaieda, Ikhwān al-Muslimūn - the Moslem Brothers, various Islamic fronts, groups, Turkish, Azeri, Daghestani and other mercenaries and criminal types. The above mentioned countries provide them arms, financial and every type of assistance, as well as military advice. The Russian Federation, as well as Islamic Republic of Iran are defending and giving political and military help to Bashar Asad. Turkey is playing a very negative role in the Syrian events, which dreams of becoming the Middle Eastern superpower and achieve its neo-Ottoman goals. All of those powers, which are fighting against the legitimate Syrian administration and spreading hostilities, are entering Syria from Turkey, whose borders are open to them. Syria had appeared in a very complicated condition, the country is ruined, the cities and village dwellings are destroyed, the loss of human life is great, and many Syrians have emigrated. In this chaos Turkey aspires to solve one of its chief problems: to finish off once and for all the Syrian Armenian community, which is in its immediate vicinity and whose center is Aleppo. In the latest period the war actions ruled from Turkey have been focused on the Armenian neighborhoods of Aleppo, demolishing their homes, churches, schools, cultural centers and workplaces. Aleppo's Armenian Nor Gyugh neighborhood and other Armenian areas have been leveled to the ground. The people are compelled to leave the country. Already approximately 25,000 Aleppo Armenians have emigrated, of which 15,000 have gone to Armenia. In March of 2014 Kessab, an Armenian village, was rid of its Armenian population. Indeed,

Turkey is close to the realization of one of its chief goals: the complete removal of Armenians from Syria. They want to drive Armenians completely out of Syria, where now only some 35,000- 40,000 Armenians remain.

Thus, to summarize, we must accept the fact that in the last decades the Armenian communities in the Middle East have been greatly weakened. They no longer have their former vibrant and influential communities. The Middle East is no longer the center of the Armenian Diaspora. Regarding the approximately one million Armenians who settled in the USA, because of the specific features of the US, are not able and can not occupy the place for Lebanese and Syrian Armenians and be able become the center of Armenian Diaspora. The positions of Christianity also became very weak in the important region of the Middle East, which is the fatherland of Christianity, where Christianity had aroused, developed and became strong as a religion. In many places the bells of Christian churches and cathedrals no longer toll. There is no longer any one to ring the bells, nor for any one to heed them. To hope that Christians will be able to reestablish their former place is naivete. We do not think that the Christian Armenians and other Christians forced out of the region will ever return to their former homes, which have already been taken over by radical Islam believers, Islamic terrorist organizations and their allies, who now have greater means to prevent the Christians from returning to the region. This is not pessimism, but the reality. We cannot forget that communities cut off from their nativelands, who now live in ethnically and religiously different environments, do not have a future. Their future is assimilation. The world's experiment has proven this. The bitter experience of the hundreds if not millions of Armenians who have left Ani, Van, Mush, Bitlis, Sasoun, Ezeroum and other nativelands and have settled in foreign lands has confirmed this.

In the papers, represented to our conference, and during the discussions, it was mentioned that the situation for Christianity in the Middle East is critical. It was also mentioned that the Christians of the Middle East can not resolve themselves problems of their survival without help. They need in support of different International organizations, committees, associations, including the United Nations Organizations and powerful states. I think that their analyses, their alarm is not baseless. And I would like to say that the perspectives of the Christianity in the Middle East is not guaranteed and is very sombre. Archbishop Dionisios Jean Kawak, Syrian Orthodox Patriarchate, declared in an emotional manner that after ten years there would not be any Christian in our, Middle Eastern region. On sharing his point of view, I think that it can happen not after ten, but after 15-20 years, though it does not change essentially or radically the perspectives and coming danger.

COMMUNIQUE

Adopted unanimously by the conference of World Council of Churches

on June 12, 2014

**Mother See of Holy Etchmiadzin
Armenia**

"We gathered on the 11th and 12th of June 2014 at the invitation of His Holiness Karekin II Supreme Patriarch and Catholicos of All Armenians at the Mother See of Holy Etchmiadzin, Etchmiadzin, Armenia, on the eve of the Centennial of the 1915 Armenian and Syriac Genocide. We gathered to address the challenges facing faith communities in ongoing crisis in Syria. We ended our meeting with an ecumenical prayer for peace.

The gathering also occurs at the time of the celebration of the Pentecost, when the Holy Spirit descended to give common voice to the believers in every tongue. It is in the common understanding of the Holy Spirit that we believe peace and justice for all people cannot be realized by the initiatives of humanity alone without the guidance of the Holy Spirit.

The churches continue to witness to the indiscriminate love of Christ to all people in Syria and those who have sought refuge in neighboring countries through diakonia and humanitarian assistance. We encourage further cooperation and coordination among the different churches and church agencies. Churches have embarked on the path of the reconciliation and being bridge builders, continuing dialogue with their Muslim sisters and brothers.

We acknowledge with gratitude the hospitality of the Apostolic Armenian Church and the Government of Armenia for hosting more than 12,000 Syrian refugees in their country.

In January 2014 we expressed our concern for all people affected by the indiscriminate violence and humanitarian calamity in Syria and clearly

stated our deep conviction that there will be no military solution to the crisis in the country.

Almost 6 months have passed since the failure of the Geneva II peace process. With great sadness we continue to witness a dramatic deterioration of the situation, and more dangerously a spilling over the war of neighboring Iraq. Therefore we reiterate our urgent call upon all parties to the conflict to pursue an immediate cessation of armed confrontation and hostility within Syria.

We call for the lifting of the restrictions on money transfer to Syria for humanitarian purposes and to stop the flow of arms and funding to all parties to the conflict.

We call to release all detained and kidnapped persons including our 2 bishops.

These contexts shape our intentions and hopes in the journey of the fellowship of the churches in the wide ecumenical family toward peace and justice among all people of faith.

"Blessed are the peacemakers" (Matthew 5:9).

About the author

Nikolay Hovhannisyan was born in 1930 in Leninakan. Doctor of History (1968), Professor (1972), Honoured Scientist (2003), Correspondent Member of National Academy of Sciences of Armenia (2006). One of the founders and leaders of the Institute of Oriental Studies NAS Armenia, head of the Department of the Arab countries (1960-2002), founder of the Armenian Arabic school. By his initiation and efforts there were established Department of the Eastern-Asian studies and the Department of the study of International and Regional Relations in the Middle East. He played an active role in organization of the Center for Armenian Studies in the Cairo University.

Professor N. Hovhannisya since 2006 is the adviser of the director of the Institute of the Oriental Studies and the Head of the Department of International and Regional Relations in the the Middle East, since 2007 also adviser of the Chief of Drastamat Kanayan Institute for National Strategic Studies, Ministry of Defense, Republic of Armenia.

Professor N. Hovhannisyan was one of the first scientists who undertook the study of national-liberation movements in the Arab East, devoting seven volumes to that problem. Among them "National-Liberation Struggle in Lebanon"(Yerevan, 1967, in Armenian; Beirut, 1974, in Arabic), "Formation of the Syrian Independent Republic" (Moscow, 1968, in Russian), "National-Liberation Movement in Iraq (1918-1958)", (Yerevan, 1976, in Russian), "The Lebanese Crisis and the Position of the Armenian Community of Lebanon (1975-1982)" (Yervan, 1982, in Armenian).

It is deserved to mention the Doctor N.Hovhannisyan's contribution in revealing of causes of contemporary activation of Islam and working out of the essence of "political Islam", in particular, the essence of "Politisisation of Islam and Islamisation of Policy". This new approach was reflected in the collective monograph "Islam in political life of the countries of the contemporary Middle East" (Yervan, 1986, in Russian), prepared by the Armenian orientalists under the guidance of N.Hovhannisyan.

Among the monographic studies of N. Hovhannisyan on Arab history of unique significance is his "History of Arab countries (VII century-2007)", four volumes,

(Yerevan, 2003-2007, in Armenian), a fundamental research study, which has not i
analogs, even in Arab historiography. The specialists had qualified it as an classical
study. It was awarded in 2007 Prize of the President of the Republic of Armenia. In
2011 it was translated into Arabic and published in Haleb.

Another importan field of studies for N.Hovhannisyan are ethnopolitical conflicts ,
including the Karabakh problem. He devoted to the study of that very keen question
five volumes, published in Russian, English and Italian in Armenia, USA, Italy . Among
them: "The Karabakh Problem. The Thorny Road to Freedom and Independence" (In
Yerevan and Venice in English, Roma, 2011 in Italian); "Ethnopolitical Conflicts in
Transcaucasus: Their Roots and Solutions" Marylend University (USA, 1997).

In the center of the scientific interests of N. Hovhannisyan always were the actual
problems of the Armenian Genocide. On those problems the Armenian scientist had
published about 50 monographs and scientific articles in Armenia, Lebanon, Egypt,
Syria. Among them we have to underline his unique, original and unprecedented
monographic study "The Armenian Genocide-Armenocide. The Most Genocidal
Genocide. In Ten Languages of the World: in English, French, Germany, Russian,
Turkish, Japanese Hungarian, Armenian, Arabic , Persian", later also in Korean and
Rumanian. It was awarded in 2010 Dipolma of the First Degree of the Ministry of
Culture, Republic of Armenia, and so on. Due to this efforts largely was used a new
term-"Armenocide" as a synonym to term "genocide" in case of the Armenian
Genocide.

In 1985 he was invited by the Ministry of High Education of Syria and worked in
the Universities of Damascus and Haleb, in 1989 by the invitation of the British
Academy he studied the British foreign policy in the Middle East in the Universities of
London, Oxford and Edinburgh and in the Royal Institute of International Relations
(Chatham House), in 1993-1994 as a Fulbright fellow he worked in the George
Washington University, Washington D.C., studying the USA policy in the Arab East, in
1995 in the Merylend University (USA), as well as in the Institute of the Public Policy
after James Baker III, Rice University, Huston, Texas, USA, etc.

He is a member of several foreign Academies of Sciences and scientific societies:
New York Academy of Sciences, "Ararat" International Academy of Sciences (Paris),

International Academy of Sciences of National Security Problems (Moscow), Panarmenian Academy of Sciences of National Security Problems (Yerevan), International Academy of Sciences of Nature and Society (Germany), International Academy of Soul Unity of Peoples of the World (Moscow), as well as Syrian Society of the History of Arab Sciences, USA National Geographic Society, International Association of Genocide Scholars, Association of Political Science of Armenia, and so on.

Doctor N.Hovhannisyan as a member of several official delegations visited Lebanon, Syria, Iraq, Egypt, Libya, Jordan, Kuwait, India, China and other countries and took part in negotiations with the President of Iraq Ahmad Hasan al-Baqr, President of Syria Hafiz Asad, President of Lebanon Suleiman Franjie, Chairman of the Palestine Liberation Organization Yasir Arafat, Minister of Defence and Chairman of the Revolution Council of Islamic Republic of Iran, special envoy of Imam Khomeini Mustafa Chamran and leaders of other states.

He is a member of the Armenian part of Intergovernmental Commission of the Arab Republic of Egypt and the Armenian Republic, the Founder-Director of the Conflict Resolution Center of Armenia, President of the Armenian Atlantic Association. He was Vice-president of the Soviet-Arab Association of Friendship, the President of the Armenian Society of Friendship and Cultural relations with Arab Countries, etc..

The International Biographic Center, Cambridge, England, recognized Doctor N. Hovhannisyan "The Leading Scientist. 2005", "Outstanding Scientist. 2008/2009" and included him in the list "Top 100 Scientists . 2009" .

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Համաժողովի օրակարգը.....	4
Մասնակիցների ցուցակը.....	7
Նիկոլայ Հովհաննիսյան, Մերձավոր Արևելքի և Սիրիայի Հայ հա- մայնքները և նրանց հեռանկարները.....	10
Հեղինակի մասին.....	28

CONTENTS

Agenda of the Conference	4
List of Participants.....	7
Nikolay Hovhannisyan, The Armenian Communities of the Middle East and Syria and Their Perspectives.....	31
Comminiqué. Adopted by the Conference of World Council of Churches, on June 12, 2014.....	47
About the Author.....	49

Տպագրության եղանակը՝ դիզոգրաֆիա:
Ֆորմատ՝ 60x84 1/16, թուղթ՝ օֆսեթ, N 1:
Ծավալ՝ 3.25 տպ. մամուլ: Տպաքանակ՝ 200:

Տպագրված է «ԼԻՄՈՒՇ» ՍՊԸ-ի տպարանում:
Ք. Երևան, Պուշկին 40, տարածք 76, հեռ. 58.22.99
E-mail: info@limush.am

[800 m.]

ԳԱՆ ՀԻՄՆԱՐԱՐ ԳԻՒՆ. ԳՐԱԴ.

FL0340905

77
100496

